

TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ
XO'JALIGINI MEXANIZATSIYALASH
MUHANDISLARI INSTITUTI

Fazoda tekislik va uning tenglamari

MAVZU

09

Oliy matematika
kafedrası

Reja:

1. Kirish.
2. Berilgan nuqtadan o'tuvchiva berilgan vektorga perpendikular bo'gan tekislik tenglamasi.
3. Tekislikning umumiy tenglamasi va uning xususiy xollar.
4. Berilgan nuqtadan o'tib, berilgan ikki nokolinear vektorlarga parallel bo'lgan tekislik tenglamasi.
5. Berilgan uchta nuqtadan o'tuvchi tekislik tenglamasi;
6. Tekislikning koordinata o'qlaridan ajratgan kesmalar bo'yicha tenglamasi;
7. Tekislikning normal tenglamasi;
8. Berilgan nuqtadan tekislikkacha bo'lgan masofa;
9. Ikki tekislik orasidagi burchak;
10. Tekisliklarning o'zaro parallellik va perpendikulyarlik shartlari;

Kirish:

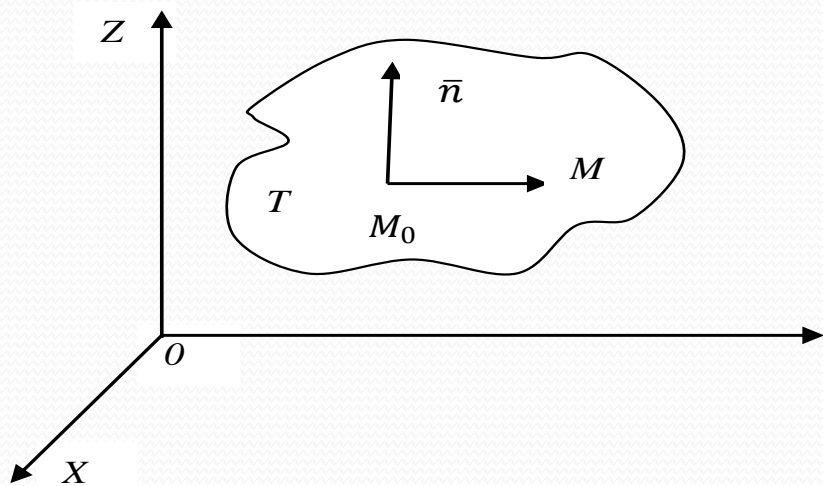
Ko'pincha amaliy masalalar yechish jarayonida fazoda berilgan tekislik yoki to'g'ri chiziq tenglamalari bilan nish ko'rishga to'g'ri keladi.

Fazoda berilgan ikki nuqtadan bir xil masofada turgan nuqtalar to'plamiga tekislik deyiladi.

Tekislikni turli xil usullarda berish mumkin. Masalan, tekislikka tegishli nuqta va shu nuqtada tekislikka perpendikulyar bo'lgan vektor orqali, tekislikka tegishli uchta nuqta orqali, o'qlardan ajratgan kesmalar bo'yicha va boshqalar.

2. Berilgan nuqtadan o'tuvchi va berilgan vektorga perpendikulyar bo'lgan tekislik tenglamasi

Aytaylik, fazoda T tekislik va unda yotuvchi $M_0(x_0, y_0, z_0)$ nuqta xamda shu nuqtada tekislikka perpendikulyar bo'lgan $\vec{n}(A, B, C)$ vektor berilgan bo'lsin. Shu tekislikni tenglamasini topish talab etiladi.

Buning uchun T tekislikka tegishli $M(x,y,z)$ nuqtani olamiz. $\overline{M_0M}$ vektorni tuzamiz. Ya'ni,

$$\overline{M_0M} (x - x_0, y - y_0, z - z_0)$$

\vec{n} vektor $\overline{M_0M}$ vektorga \perp bo'ladi. U

holda, bu vektorning skalyar ko'paytmasi nolga teng bo'ladi.

$$\text{Ya'ni, } \vec{n} \cdot \overline{M_0M} \rightarrow A(x - x_0) + B(y - y_0) + C(z - z_0) = 0 \quad (1)$$

Tenglamani berilgan nuqtadan o'tib, berilgan vektorga perpendikulyar bo'lgan tekislik tenglamalari deyiladi.

Agar (1) da $-(Ax_0 - B_0 - Cz_0) = D$ deb belgilasak,

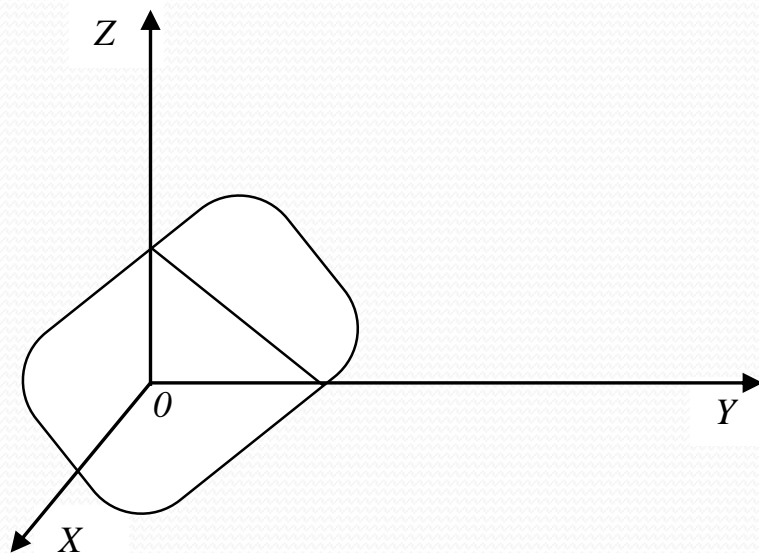
$$Ax + By + Cz + D = 0 \quad (2)$$

tenglama hosil bo'ladi. (2) tenglama tekislikning umumiy tenglamasi deyiladi.

3. A, B, C, D koeffitsientlarni turli qiymatlarida tekislikning turli tenglamalari hosil bo'ladi.

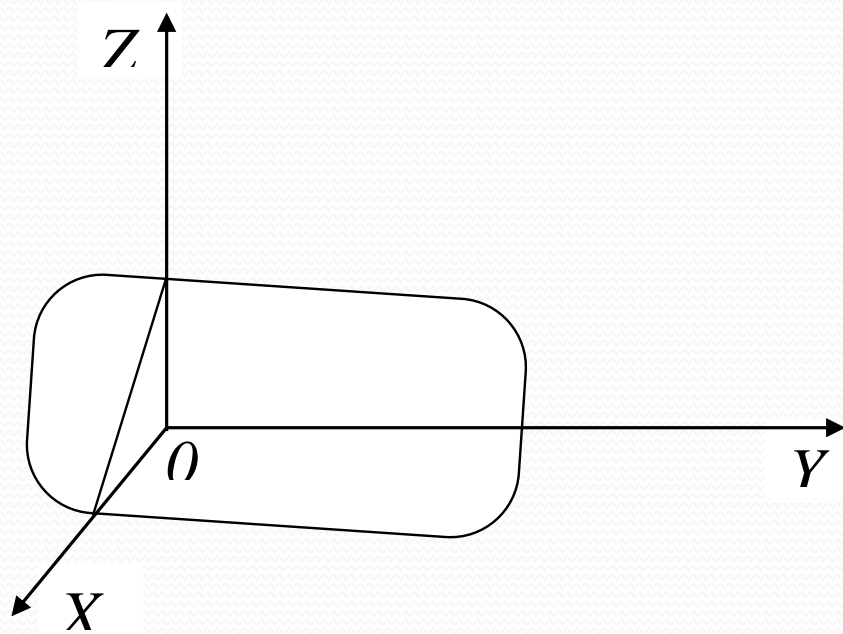
XUSUSIY XOLLAR

Agar $A=0$ bo'lsa, $By+Cz+D=0$ tekislik OX o'qiga parallel bo'ladi (1-rasm);

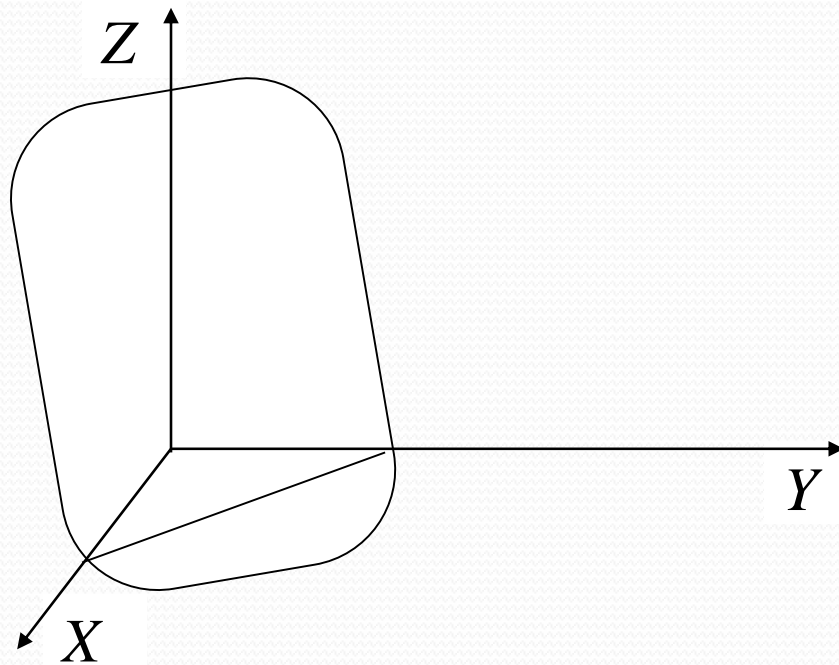
1-chizma.

Agar $B=0$ bo'lsa, $Ax+By+Cz+D=0$ tekislik OY o'qiga
paralell bo'ladi (2-chizma);

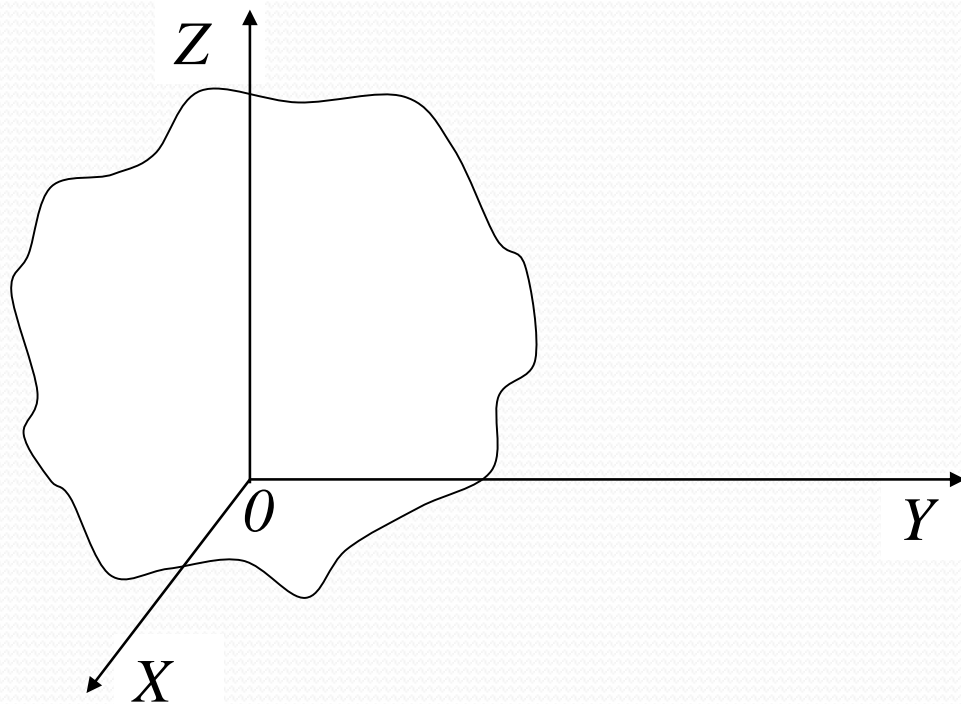
2-chizma.

Agar $C=0$ bo'lsa, $Ax+By+D=0$ tekislik OZ o'qiga
paralell bo'ladi (3-chizma);

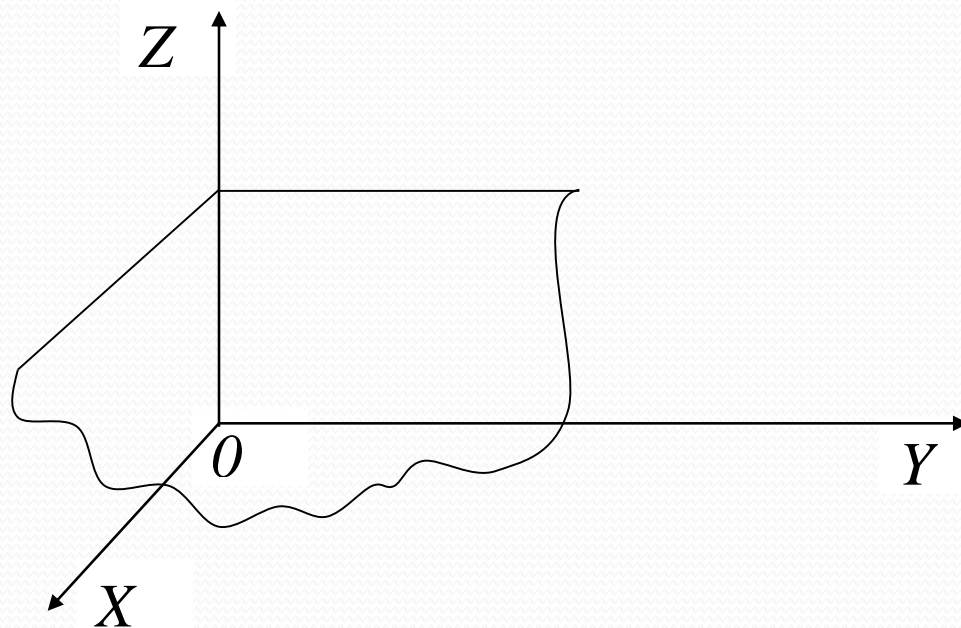
3-chizma.

Agar $D=0$ bo'lsa, $Ax+By+Cz=0$ tekislik koordinatalar boshidan o'tadi (4-chizma).

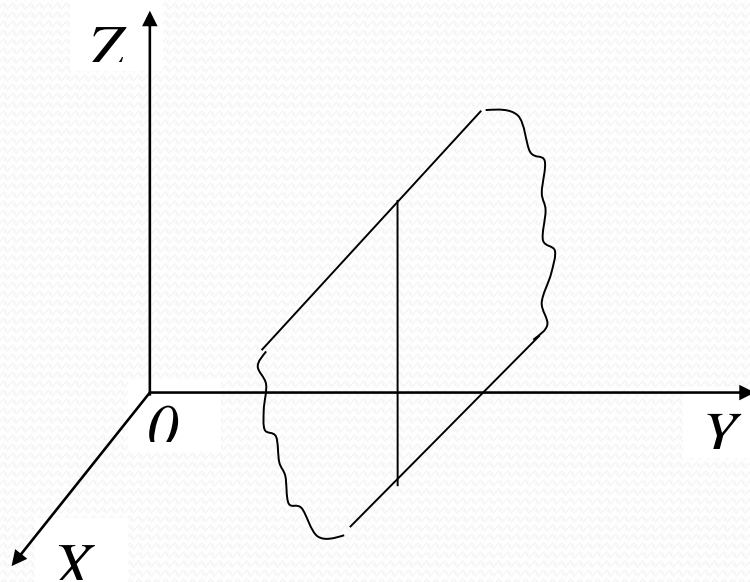
4-chizma.

Agar $A=B=0$ bo'lsa, $CZ+D=0$ tekislik OZ o'qiga perpendikulyar (OXY tekislikka paralell bo'ladi) 5-chizma;

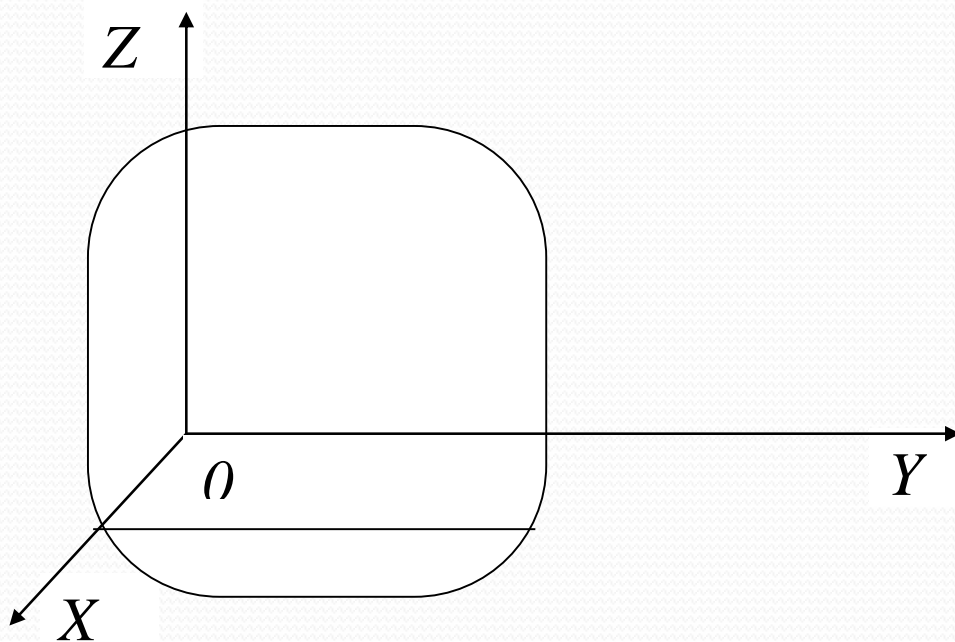
5-chizma

Agar $A=C=0$ bo'lsa, $By+D=0$ tekislik Oy o'qiga \perp bo'lib, XOZ tekislikka paralell bo'ladi (6-chizma).

6-chizma

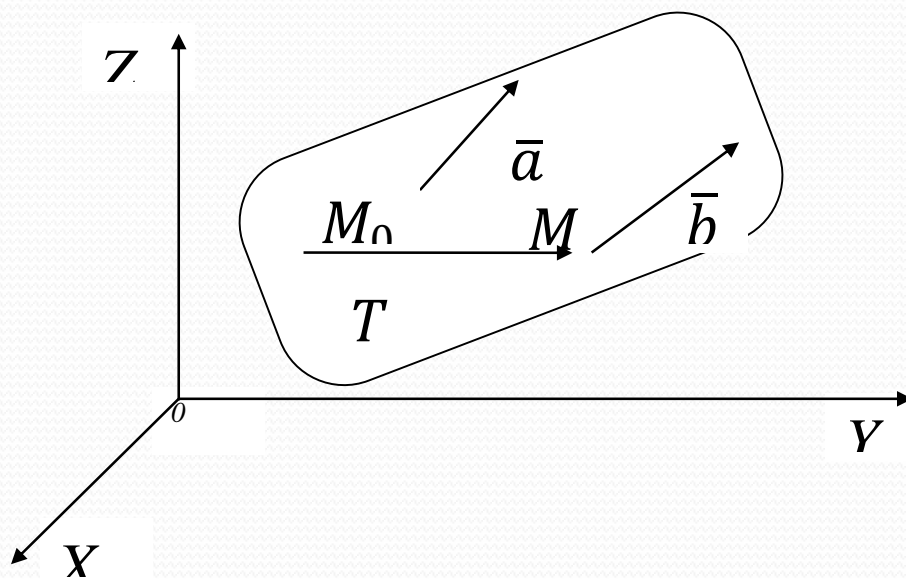
Agar $B=C=0$ bo'lsa, $AX+D=0$ tekislik OX o'qiga perpendikulyar bo'lib, YOZ tekisligiga parallel bo'ladi (7-chizma).

7-chizma

4. Berilgan nuqtadan o'tib, berilgan ikki nokolinear vektorga parallel bo'lgan tekislik tenglamasi.

Aytaylik, $M_0(x_0, y_0, z_0)$ nuqta T tekislikka tegishli bo'lib, $\vec{a}(a_1, a_2, a_3)$ va $\vec{b}(b_1, b_2, b_3)$ vektorlar T tekislikka parallel bo'lsin. Shu tekislikning tenglamasini topish talab etiladi.

T tekislikka tegishli ixtiyoriy M nuqtani olamiz. U holda $\overline{M_0M}$ vektor \bar{a} va \bar{b} vektorlar bilan komplanar bo'ladi, demak bu vektorlar chiziqli bog'liq bo'lib, ularning koordinatalaridan tuzilgan uchinchi tartibli determinant nolga teng bo'ladi.

Ya'ni,

$$\begin{vmatrix} x - x_0 & y - y_0 & z - z_0 \\ a_1 & a_2 & a_3 \\ b_1 & b_2 & b_3 \end{vmatrix} = 0 \quad (3)$$

(3) shart bajarilsa, $M(x, y, z)$ nuqta T tekislikka tegishli bo'ladi.

Bundan (3) tenglama izlanayotgan tekislikni tenglamasi ekanligi kelib chiqadi.

6. Tekislikning koordinata o'qlaridan ajratgan kesmalar bo'yicha tenglamasi

Aytaylik, tekislik koordinatalar boshidan o'tmasin va u (O_x, O_y, O_z) o'qlarni mos ravishda $M_1(a; 0; 0)$, $M_2(0; b; 0)$, $M_3(0; 0; c)$ nuqtalarda kesib o'tsin. U holda (4) tenglama quyidagi ko'rinishni oladi:

$$\begin{vmatrix} x - a & y - 0 & z - 0 \\ 0 - a & b - 0 & 0 \\ 0 - a & 0 & c - 0 \end{vmatrix} = 0 \rightarrow$$

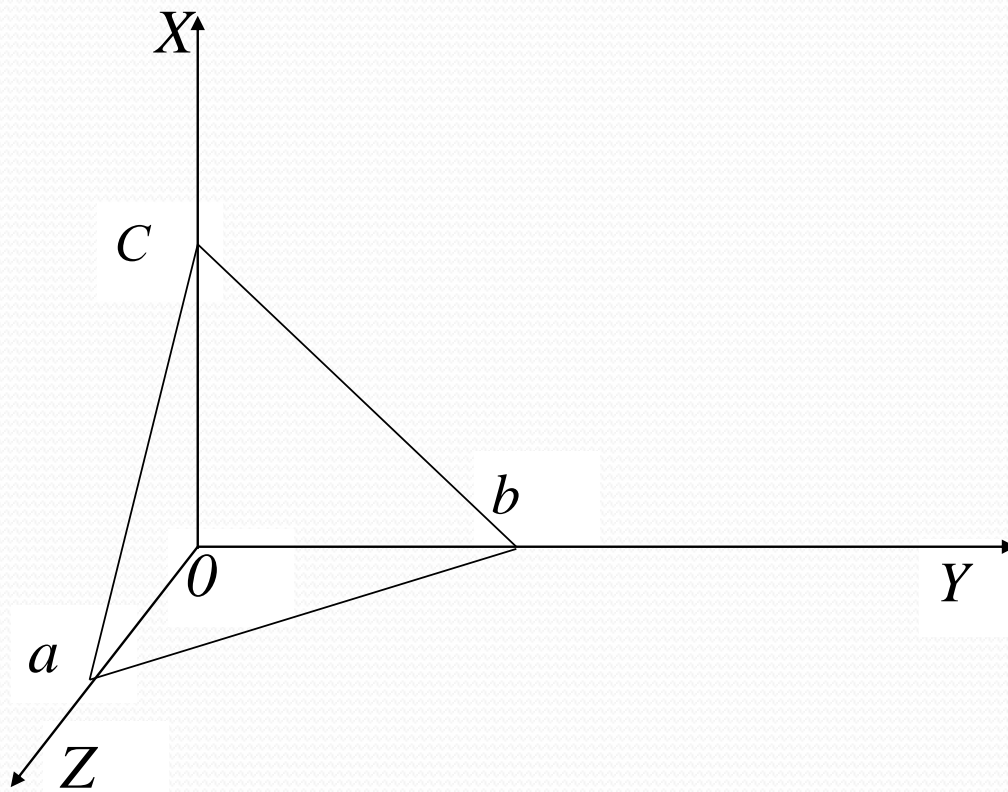
$$\begin{vmatrix} x - a & y & z \\ -a & b & 0 \\ -a & 0 & c \end{vmatrix} = 0$$

$$(x - a)bc + abz + ayc = 0$$

$$\rightarrow xbc + ayc + abz = abc \quad /: abc \neq 0$$

$$\frac{x}{a} + \frac{y}{b} + \frac{c}{z} = 1 \quad (5)$$

(5) Tenglamani tekislikning kesmalar bo'yicha tenglamasi deyiladi.

7. Tekislikning normal tenglamasi

Fazoda berilgan tekislikka koordinatlar boshidan tushurilgan perpendikularni uzunligi P va bu \perp ni Ox , Oy , Oz o'qlarining musbat yo'nalishlari bilan hosil qilgan burchaklari mos ravishda α , β va γ bo'lsin.

Bu tekislikni tenglamasi

$$x \cos \alpha + y \cos \beta + z \cos \gamma - P = 0 \quad (6)$$

Bu yerda ,

$$\cos^2 \alpha + \cos^2 \beta + \cos^2 \gamma = 1 \quad (6)$$

tenglamani tekisling normal tenglamasi deyiladi.

**8. $M_0(x_0, y_0, z_0)$ nuqtadan
 $Ax+By+Cz=0$ tekislikkacha
bo'lgan masofa:**

$$d = \frac{|Ax_0 + By_0 + Cz_0 + D|}{\sqrt{A^2 + B^2 + C^2}} \quad (7)$$

9. $A_1x + B_1y + C_1z + D_1 = 0$ va

$$A_2x + B_2y + C_2z + D_2 = 0$$

tekisliklar orasidagi burchak

Berilgan tekisliklar orasidagi burchak bu tekisliklarning yo'naltiruvchi vektorlari

$\bar{n}_1 = \{A_1, B_1, C_1\}$ va $\bar{n}_2 = \{A_2, B_2, C_2\}$ vektorlar orasidagi burchakka teng bo'ladi.

U holda bu tekisliklar orasidagi burchak:

$$\mathbf{COS} \varphi = \frac{\bar{n}_1 \cdot \bar{n}_2}{|\bar{n}_1| \cdot |\bar{n}_2|} \rightarrow$$

$$\mathbf{COS} \varphi = \frac{A_1 A_2 + B_1 B_2 + C_1 C_2}{\sqrt{A_1^2 + B_1^2 + C_1^2} \cdot \sqrt{A_2^2 + B_2^2 + C_2^2}} \quad (8)$$

10. Tekisliklarning o'zaro perpendikularning sharti

Agar ikki tekislik o'zaro perpendikulyar bo'lsa, ular orasidagi burchak 90° bo'lib, $\cos 90^\circ = 0$, bo'ladi. Bu holda (8) formuladan

$$A_1A_2 + B_1B_2 + C_1C_2 = 0 \quad (9)$$

kelib chiqadi. (9) formula ikki tekislikni \perp lik sharti deyiladi.

$\bar{n}_1 = (A_1, B_1, C_1)$ $\bar{n}_2 = (A_2, B_2, C_2)$ vektorlar tekisliklarga perpendikulyar bo'lsa, $\bar{n}_1 \cdot \bar{n}_2 = 0 \rightarrow A_1A_2 + B_1B_2 + C_1C_2 = 0$ bo'ladi.

Tekisliklarning o'zaro paralellik sharti

Agar ikki tekislik o'zaro parallel bo'lsa, ularga koordinatalar boshidan tushirilgan perpendikulyarning Ox, Oy, Oz o'qlari bilan hosil qilgan burchaklari bir biriga teng bo'ladi. U holda bu perpendikulyarlarning yo'naltiruvchi cosinuslari ham bir-biriga teng bo'ladi, ya'ni:

$$\cos \alpha = \cos \alpha_1, \cos \beta = \cos \beta_1, \cos \gamma = \cos \gamma_1$$

Bulardan esa,

$$\frac{A_1}{\sqrt{\Delta_1}} = \pm \frac{A_2}{\sqrt{\Delta_2}},$$
$$\frac{B_1}{\sqrt{\Delta_1}} = \pm \frac{B_2}{\sqrt{\Delta_2}},$$
$$\frac{C_1}{\sqrt{\Delta_1}} = \pm \frac{C_2}{\sqrt{\Delta_2}}$$

tengliklar yoki proportsiyalar kelib chiqadi.

Bu yerda:

$$\Delta_1 = A_1^2 + B_1^2 + C_1^2 \quad \Delta_2 = A_2^2 + B_2^2 + C_2^2$$

Oxirgi tengliklarni quyidagicha yozish mumkin :

$$\frac{A_1}{A_2} = \pm \sqrt{\frac{\Delta_1}{\Delta_2}},$$
$$\frac{B_1}{B_2} = \pm \sqrt{\frac{\Delta_1}{\Delta_2}}, \quad \frac{C_1}{C_2} = \pm \sqrt{\frac{\Delta_1}{\Delta_2}}$$

O'ng tomonlari tengligidan chap tomonlarning xam tengligi kelib chiqadi. Ya'ni,

$$\frac{A_1}{A_2} = \frac{B_1}{B_2} = \frac{C_1}{C_2} \quad (10)$$

(10)-chi formulaga ikki tekislikni parallellik sharti deyiladi.

1-Misol:

$$2x-3y+5z+7=0$$

$$6x-9y+15z+5=0$$

tekisliklar o'zaro paralleldir.

Haqiqatan ham, koeffitsentlar nisbati

$$\frac{2}{6} = \frac{-3}{-9} = \frac{5}{15} = \frac{1}{3} \quad \text{bir biriga tengdir.}$$

2-misol :

$$2x+y-5z+4=0$$

$$3x+4y+2z-1=0$$

tekisliklar o'zaro
perpendikulyardir. Haqiqatan
ham, (9) shart bajariladi:

$$2 \cdot 3 + 1 \cdot 4 - 5 \cdot 2 = 10 - 10 = 0$$

3-misol: Quyidagi ikki tekislik orasidagi burchakni toping:

$$\begin{cases} 2x + y + 4z + 2 = 0 \\ x + 2y - z + 1 = 0 \end{cases}$$

$$A_1A_2 + B_1B_2 + C_1C_2 = 0$$

Demak,

$$\cos \alpha = 0 \rightarrow \varphi = \frac{\pi}{2} \text{ ёки } \varphi_2 = \frac{3\pi}{2}$$

Mavzuga doir misollar

1-misol.

$M(2;3;-1)$ nuqtadan o'tuvchi va $5x-3y+2z-10=0$ tekislikka parallel bo'lgan tekislik tenglamasi topilsin.

***Yechish:** izlanayotgan tekislik $M(2;3;-1)$ nuqtadan o'tganligi uchun uning tenglamasi $A(x-2)+V(u-3)+S(z+1)=0$ bo'ladi.*

Bu tekislikka parallel bo'lgani uchun

$$\frac{A}{5} = \frac{B}{-3} = \frac{C}{2} = m \rightarrow A = 5m, B = -3m, C = 2m$$

$$A=5m, B=-3m, C=2m$$

U holda, $5m(x-2)-3m(y-3)+2m(z+1)=0$

$$5x-10-3y+9+2z+2=0$$

$$5x-3y+2z+1=0 \text{ hosil bo'ladi.}$$

2-misol.

$M(2;-1,5)$ nuqtadan o'tib,

$3x-2y+z+7=0$ va $5x-4y+3z+1=0$

tekisliklarga \perp bo'lgan tekislik tenglamasini toping.

Yechish: Izlanayotgan tekislik $M(2;-1,5)$ nuqtadan o'tganligi uchun

$A(x-2)+B(y+1)+C(z-5)=0$ bo'ladi.

Bu tekislik misol shartida berilgan tekisliklarga \perp bulgani uchun

$$3A-2B+C=0$$

$$5A-4B+3C=0 \text{ bo'ladi.}$$

Demak, uch noma'lumli uchta jinsli chiziqli tenglamalar sistemasiga ega bo'lamiz.

Ya'ni,

$$\begin{cases} A(x - 2) + B(y + 1) + C(x + 5) = 0 \\ 3A - 2B + C = 0 \\ 5A - 4B + 3C = 0 \end{cases}$$

Bu yerda A , B , C koeffitsentlarini nomablumlar sifatida qaraladi.

() sistema noldan farqli yechimlarga ega bo'lishi uchun sistemani determinanti nolga teng bo'lishi kerak.*

Ya'ni,

$$\begin{vmatrix} x - 2 & y + 1 & x - 5 \\ 3 & -2 & 1 \\ 5 & -4 & 3 \end{vmatrix} = 0 \rightarrow$$

$x+2y+z-5=0$ izlanayotgan tekislik tenglamasi bo'ladi. Haqiqatan ham ko'rish mumkinki : $3 \cdot 1 + 2 \cdot (-2) + 1 \cdot 1 = 0$ va $5 \cdot 1 - 4 \cdot 2 + 3 \cdot 1 = 0$ bo'ladi.

Tekislik tenglamalriga doir masalalar

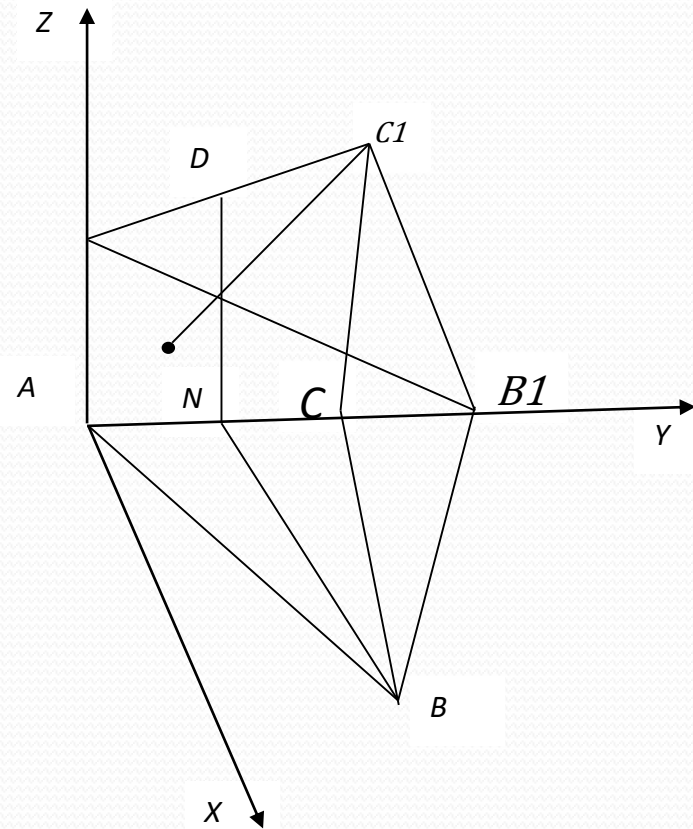
1-masala.

Muntazam uchburchakli prizma asosining tomoni

$|AB|=|AC|=|BC|=4$ sm, qirradi
 $|AA_1| = |BB_1| = |CC_1| = 3$ cm
ga teng.

D nuqta A_1C_1 tomoni o'rtasi
bo'lsa,

C_1 uchidan ADB
tekislikkacha bo'lgan masofa
topilsin.

Yechish: OXYZ koordinatalar sistemasini quyidagicha olamiz. Koordinatalar boshi A nuqtada, Oy uqini AC orqali, OZ o'qini AA_1 qirra orqali o'tkazamiz.

OX o'q ABC uchburchakning BN medianasiga parallel bo'ladi. $BN \perp AC$, A, B, C va C_1 nuqtalarni koordinatalarini topamiz:

$A(0; 0; 0), B(2\sqrt{3}; 2; 0), D(0; 2; 3)$ va
 $C_1(0; 4; 3)$ bo'ladi.

Endi ABD tekislik tenglamasini
topamiz. Bizga ma'lumki,

$M_0(x_0, y_0, z_0)$ nuqtadan o'tuvchi
tekislik tenglamasi $a(x - x_0) +$
 $b(y - y_0) + c(z - z_0) = 0$

Bu tenglamaga A,B,D nuqtalarni koordinatalarini qo'yamiz:

$$A(0; 0; 0)$$

$$\begin{matrix} B(2\sqrt{3}; 2; 0) \\ D(0; 2; 3) \end{matrix} \begin{cases} ax + by + cz = 0 \\ 2\sqrt{3}a + 2b = 0 \\ 2b + 3c = 0 \end{cases} \rightarrow$$

$$\rightarrow \begin{cases} 2\sqrt{3}a = -2b \\ 2b = -3c \end{cases} \rightarrow \begin{cases} 2\sqrt{3}a = 3c \\ 2b = -3c \end{cases} \rightarrow \begin{cases} a = \frac{\sqrt{3}}{2}c \\ b = -\frac{3}{2}c \end{cases}$$

$$\rightarrow \begin{cases} 2\sqrt{3}a = -2b \\ 2b = -3c \end{cases} \rightarrow \begin{cases} 2\sqrt{3}a = 3c \\ 2b = -3c \end{cases} \rightarrow \begin{cases} a = \frac{\sqrt{3}}{2}c \\ b = -\frac{3}{2}c \end{cases}$$

U holda, $\frac{\sqrt{3}}{2}cx - \frac{3}{2}cy + cz = 0$ /:

$c \neq 0$

$$\frac{\sqrt{3}}{2}x - \frac{3}{2}y + z = 0 \text{ yoki}$$

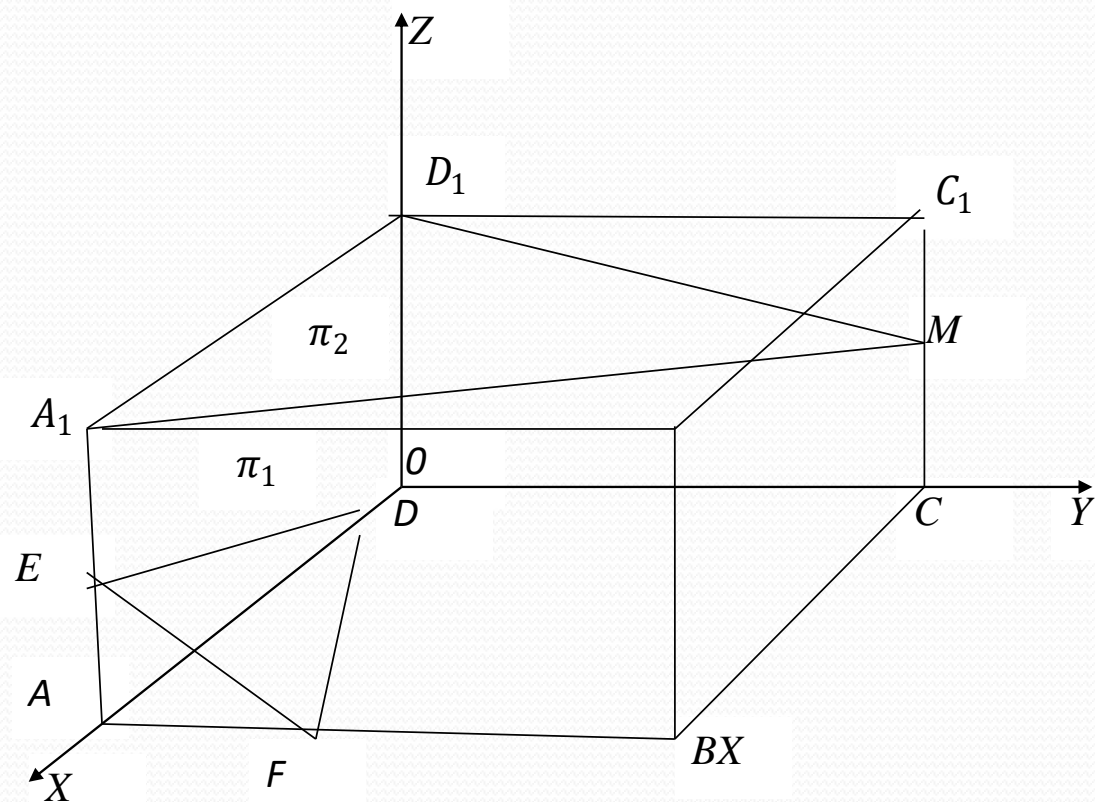
$$\sqrt{3}x - 3y + 2z = 0 \rightarrow$$

ABD tekislik tenglamasi bo'ladi.

$C_1(0; 4; 3)$ Demak, C_1 nuqtadan
 ABD tekislikkacha bo'lgan
masofada $|C_1E|$

$$d = \frac{|\sqrt{3} \cdot 0 - 3 \cdot 4 + 2 \cdot 3|}{\sqrt{(\sqrt{3})^2 + (-3)^2 + 2^2}} = \frac{6}{4} = \frac{3}{2} = 1.5$$

2-masala. Kubda E, F, M nuqtalar AA_1, AB, CC_1 qirralarini o'rtalari bo'lsin. EFD va A_1D_1M tekisliklar orasidagi burchak topilsin.

Yechish. Kubning qirralari orqali Ox, Oy, Oz o'qlarini o'tkazamiz. Kubni qirrasini a bilan belgilaymiz. D, E, F, A_1 va M nuqtalarni koordinatalarini topamiz:

$$D (0;0;0) , E (a;0; \frac{a}{2}) , F(a, \frac{a}{2} , 0) ,$$
$$A(a;0;a), D(0;0;a), M(0;a; \frac{a}{2}) .$$

Berilgan uchta nuqtadan o'tuvchi tekislik tenglamasini topish formulasiga ko'ra, ya'ni (4) formulaga ko'ra DEF va A_1D_1M tekisliklarni tenglamalarini topamiz:

$$\begin{vmatrix} x - x_1 & y - y_1 & z - z_1 \\ x_2 - x_1 & y_2 - y_1 & z_2 - z_1 \\ x_3 - x_1 & y_3 - y_1 & z_3 - z_1 \end{vmatrix} = 0$$

tenglamaga ko'ra:

$$EFD: \begin{vmatrix} x - 0 & y - 0 & z - 0 \\ a & 0 & \frac{a}{2} \\ a & \frac{a}{2} & 0 \end{vmatrix} = 0 \rightarrow$$

$$y \frac{a^2}{2} + z \frac{a^2}{2} - x \frac{a^2}{4} = 0 \rightarrow \mathbf{x - 2y - 2z = 0}$$

$, \bar{n}_1(1; -2; -2)$

$$A_1 D_1 M : \begin{vmatrix} x - a & y - 0 & z - a \\ -a & 0 & 0 \\ -a & a & -\frac{a}{2} \end{vmatrix} = 0 \rightarrow$$

$$-a^2(z - a) - \frac{a^2}{2}y = 0 \rightarrow y + 2z - 2a = 0,$$

$$\bar{n}_2(0; 1; 2)$$

Demak, ikki tekislik orasidagi burchakni topish formulasiga asosan, ya'ni

$$\begin{aligned} \cos \alpha &= \frac{|\bar{n}_1 \cdot \bar{n}_2|}{|\bar{n}_1| \cdot |\bar{n}_2|} = \frac{|1 \cdot 0 - 2 \cdot 1 - 2 \cdot 2|}{\sqrt{9} \cdot \sqrt{5}} \\ &= \frac{6}{3\sqrt{5}} \end{aligned}$$

$$\text{yoki } \cos \alpha = \frac{2}{\sqrt{5}} \rightarrow \alpha = \arccos \frac{2}{\sqrt{5}}$$

Adabiyotlar:

1. Б.А.Худаяров *Математика. I-қисм. Чизиқли алгебра ва аналитик геометрия. Тошкент, “Фан ва технология”, 2018. -284 с.*
2. Б.А.Худаяров *“Математикадан мисол ва масалалар тўплами” Тошкент “Ўзбекистон” 2018 йил. 304 б.*
3. Э.Ф.Файзиев, З.И.Сулейменов, Б.А.Худаяров *“Математикадан мисол ва масалалар тўплами”, Тошкент, “Ўқитувчи” 2005 й. 254 б.*
4. Ф.Ражабов ва бошқ. *“Олий математика”, Тошкент “Ўзбекистон” 2007 йил. 400 б.*
5. Т.Жўраев ва бошқ. *“Олий математика асослари” Тошкент “Ўзбекистон” 1995 йил 300 б.*